

SU TRABALLU VE IS ÒMINIS

Comunu de Biddesorris

PROGETU FINANTZIAU CUN SU DINAI DE SA REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA
CUNFORMA A SA L.482/99 E A SA L.R. 22/2018

REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA
REGIONE AUTONOMA DELLA SARDEGNA

Su sartu

In su territòriu de sa Sardigna, fintzas me is tempus antigus, is fainas prus spaniadas fiant is de sa laurera e de su pastòriu. Massajus e pastoris si gherrant s'impreu de is terras, cuntzentradas me in is manus de pagus propietàrius. Fiat difìtzili chi issus possedessint àreas mannas pinnigadas totus in un'ùnica zona; a su sòlitu sa mannària de is terras variàt de is trinta a is coranta ètarus, spaniaus in vàrius logus. Sceti una parti de is terrinus fiat acresurada, is cungiaus, fiant serraus cun cresuras de figu morisca, po amparai is terras coltivadas de su bestiàmini; su restu fiant tancas, est a nai terrinus ca non fiant serraus.
Su territòriu, in prus, fiat partziu in basi a sa calidadi de sa terra e a sa positzioni. Si tzerriànt isca is terrinus, de orìgini de is undas (alluvionalis), fèrtilis meda imperaus a su coltivu de ortalìtzias; pranu o pranura, is terrinus chi fiant imperaus po is colturas; costera, sa costa montagnina sutaposta a s'atzioni de is àcuas chi ddu sciacuant; bacu, is baddis cumpresas intre is costeras e is pranus.

A segunda de sa positzioni, imbetzes, si distinghiant in benatzus, terrinus benatzosus, imperaus sceti po is colturas intensivas; renastu o arenàrgiu, bonu po is colturas de is bìngias; gragori, terrinu pedrosu imperau po sa frutora; sabonastu, terrinu argiddosu, pagu adatu a cali si siat tipu de coltura, chi s'intostat e si spacat in s'istadi e si aperdat cun is àcuas de s'ierru; arrocraxa, terrinu pedrosu; coboviu, terra scura e ùmida, imperada po sa coltura de is loris.
Su terrinu fiat pagu produtivu, po mori de sa scassa pròina chi iat donau perìodus longus de asciutori, agravada de sa mancàntzia de cali si siat forma de irrigatzioni finas a sa segunda metadi de su sèculu su de XX. Meda de prus redditìtziu de sa laurera fiat s'allevamentu de su bestiàmini chi, fiat svilupau meda fintzas de sa prima metadi de su '900, fiat cuntrollau de pagus propietàrius mannus, a su sòlitu latifondistas.
Nci fiat prus che totu s'allevamentu de is ovinus, de is cabrinus de is bòinus pinnigaus in tallus mannus scapus. Is bòinus, cunsideraus de grandu calidadi, fiant esportaus in Frantza. S'allevànt in prus àinus e cuaddus, chi cun is bois fiant impreaus cumenti a fortza traballu.

Is cuntratus de traballu

Is terras manixadas fiant po su prus me in is manus de pagus messàjus, propietàrius de terras. Custus fiant partzius in messàjus mannus, messajeddus, messajeddus a ju de carru. Is messàjus mannus fiant propietàrius de cungiaus mannus chi fiant donaus in parti in afitu o a mesapari opuru manixaus de traballadoris assùmius cun cuntratu annuali, stasonali o gioronaderi. Is messajeddus teniant un'azienda a impreu familiari. Is messajeddus a ju de carru non teniant terras ma possediant is trastus e is animalis de traballu e a su sòlitu pigànt in afitu o a mesapari terrenus de àterus.

Su messàju mannu, tzerriau fintzas su meri, s'ocupàt de amministrai su sartu suu. Giai mai acumpriat traballus manualis: interveniat sceti in unus cantus momentus de importu in manera simbòlica, comenti a candu marcàt su primu surcu, spraxiat sa prima farrancada de trigu o carrigàt s'ùrtima arroda de trigu apitzus de su carru.

A su servìtziu suu fiant is serbidoris, is traballadoris assùmius cun cuntratu annuali. Issus arritziant, in su momentu de s'assuntzioni, una pariga de botas punciadas, e, dònnia diri, su civraxu; a s'acabu de su cuntratu, sa paga, parti in dinai e parti in natura (trigu, fà, linna).

Intre is serbidoris esistiat una gerarchia fundada apitzus de s'esperièntzia e apitzus de s'edadi: su sotzu, su bastanti mannu, su bastanteddu, su boinàrgiu e su boinaxeddu. Su sotzu, a su sòlitu un'òmini mannu e cun parìcius annus de esperièntzia, assentàt e castiàt su traballu. Is àterus serbidoris acumpriant, in prus de su traballu beru etotu de su sartu, totus cuddas fainas in prus, intre custas s'incuru de is animalis de traballu. In prus de sa paga, totus teniant su chi serbiat po bivi e ospidàgiu in sa domu de su meri.

In calincunu perìodu de s'annu, a esèmpiu in antis de sa binnenna, de sa collida de is olias o de sa messa, si pigànt a traballai traballadoris stasonalis comenti a guardianus de is terrinus manixaus (castiadoris) o messadoris. Candu is operajus non fiant bastantis a s'acumprimentu de is traballus de su sartu si circànt is giorronaderis, is traballadoris fitianus chi podiant essi òminis, fèminas e fintzas pipius.

Sa diri de traballu issoru incumentzàt in s'arbèschida a s'intrinada, fiat postu in contu fintzas su tempus chi serbiat po arribai a su logu de su traballu e po torrai in domu. In generali sa paga issoru fiat in dinai; is fèminas fiant pagadas sa metadi de is òminis e is pipius ancora prus pagu

Comenti s'acumpriat su traballu

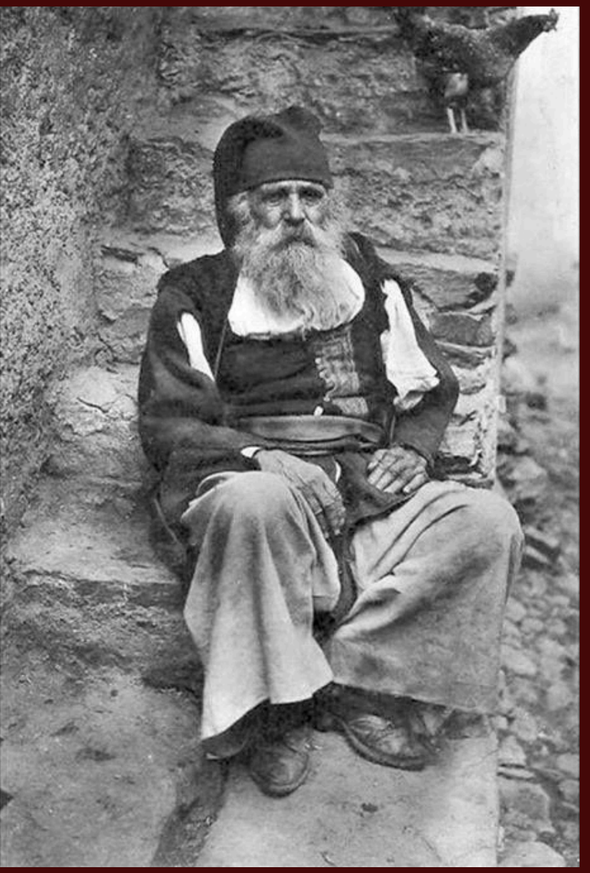
I traballus agrìculus incumintzant su 29 de su mesi de cabudanni, diri de Santu Migheli, e variànt a segunda de is stajonis. In Sardigna nci fiat su sistema de s'arròdiu dònnia ddus annus de is terras, po custu motivu fiant coltivadas unus cantus annus e apustis lassadas a pàsiu, e impreadas a po ddas pasci.
In atòngiu, s'acumpriant is traballus de aprontadura de sa terra lassada a manìgiu: si cumintzàt cun sa limpiadura de is tupas e erbas malas, su pitzianti, s'allu de carroga, su cannajòni, s'ambuatza. In prus s'aràntis terrinus giai coltivaus s'annu innantis, si spraxiat su ladàmini e, in finis, si semenàt.
In cabudanni si binnennàt, in s'ierru, is massajus si dedicànt a ndi bogai s'erba, a sa traballadura de is crebas, a sa sèmena de su lori e de unus cantus legùminis. Si s'àcua in atòngiu fiat stètia scassa, in su mesi de Idas si acabàt sa sèmena de su trigu.
In benau si messàt s'òrgiu e s'avena de impreai comenti a proenda e si ndi tiràntis erbas infestadoras de is campus de trigu. Si protzediat apustis a s'aradura de is terras ca non fiant coltivadas e, de s'acabu de maju fintzas a sa metadi de su mesi de làmpadas, tocàt a ndi tirai su lori, e is legùminis, mescamenti sa fà,. In s'istadi, s'acabànt is traballus: sa messa de s'òrgiu, de s'avena e de su trigu, sa treula e s'incùngia me in is argiolas.

Unu momentu particulari fiat sa messa de su trigu innui partetzipànt totus is massajus e is operajus. Fintzas a is annus '50 si messàt a manu. S'assumiant traballadoris stajonalis, pagaus a sciarada, in dinai. Parti de custus arribànt de is biddas de sa Trexenta e lompiant in bicicleta i totu su Campidanu.
Donniunu si bitiat avatu sceti su chi ddi serbiat: sa fraci, sa manta e unu paràcua po s'aprigai de su soli me in is momentus de pàsiu. Gia sèmpiri si pinnigànt in sa pratza de sa bidda abetendu de essi scioberaus de is vàrius propietàrius.
Apustis de essi assùmius abarrànt in sa bidda po totu su tempus de su traballu: dromiant e papànt in su sartu su pani e su casu donau de is meris. Su traballu in sei fiat simpri ma sempri su pròpriu e stracadori: cun sa manu manca si cassàt unu matzu de cambus de spigas e cun sa dereta, chi impunnàt sa fraci, si segàt a coranta centìmetrus de sa terra. Si sighiat a fai custu fintzas a candu cun sa manu manca non fadiat a cuntenni àterus cambus. Si formàt in custa manera su manugu, unu matzu grussu chi fiat cumpostu de matziteddus acapiaus paris cun unu cambu. Ses matzus formànt sa màniga.

Is mànigas fiant cuncordadas cun is spigas giradas faci apitzus, abetendi de essi carrigadas apitzus de su carru e bitidas a is argiolas.
Sa messa fiat unu traballu prus che totu po is òminis; sa fèmina fiat assùmia sceti po bitiri àcua e cosa de papai a is traballadoris, boddiri is mànigas e agiudai a ddus carrigai apitzus de su carru.
Una figura particulari fiat cussa de sa spigadrixi: dònnia messadori de sa bidda teniat deretu a ndi bitiri una cun sei. Si custa non fiat una parenti strinta, podiat essi scioberada de unu messadori bonu, custu fiat motivu de orgòlliu e fintzas de bantu cun is àteras fèminas.
A bortas is messadoris depiant ponni fronti a is pretesas de su meri chi pretendiat, a s'ispissu sena de nci arrennèsciri, de insertai in su grupu spigadrixis scioberadas de issu etotu.
Is spigadrixis protzediant avatu de is messadoris e boddiant su trigu abarrau in sa terra. Poniant is spigas, sena cambu, aintru de una saca acapiada in chintzu. Candu custa fiat prena, su càbidu fiat ghetau in unu sacu de tragiolu. Donniuna teniat deretu a aguantai totu is spigas arragortas. A traballu acabau, donàt a su messadori chi dd'iat scioberada una camisa. De custa antiga traditzioni non si connoscit s'orìgini.
S'ùrtimu carru càrrigu de mànigas, ornau de figuras sacras, gruxis de spigas e scomu, fiat festau cun binu bonu, cumbidau de su meri e distribuiu de is spigadrixis.

A is argiolas si protzediat a sa treba. Fintzas a is annus cincuanta, custu traballu si fadiat cun is bois e is cuaddus. Is massajus, apustis de essi limpiau s'argiola, spraxiant su chi iant boddiu in terra a forma de parafritu a manera de formai s'argiola. Apìtzus de custa fiat fatu passai su iù de is bois o de is cuaddus chi apatigànt is spigas.
Acabada custa operatzioni su lori fiat amuntonau in modu de formai s'arega, muntoni a basi retangulari, chi beniat bentulada po scioberai su trigu de sa palla.
Su trigu fiat, in finis, amuntonau a manera de formai sa massa, unu muntoni de forma a conu e apìtzus de custu su propietàriu fadiat calincunu sinnu chi teniat sa punna de ndi stesiai s'ogumalu e de signalai calincuna fura, poita chi essint furau su trigu is sinnus iant a essi stètius mudaus.
S'ùrtima fasi fiat s'incùngia, est a nai ca s'allogàt su chi fiat stètiu arragortu. Custa faina s'acumpriat in unu sentidu de festa acumpangiada de càntigus traditzionalis e brullas. A s'ispissu si fadiat unu cumbidu a pràngiu o a cena, in domu de su meri.
S'acabu de is traballus agrìculus rapresentàt s'ùnicu momentu chi su massaju podiat incasciai e duncas pagai is dèpidus. Si naràt, difatis, mesis de argiolas depidoris, austu pagadoris: su messàju pagàt is serbidoris, su sotzu, su ferreri, su maistu de linna, su maistu de carru, su butaju, is butegheris, su brabieri e su veterinàriu.
Totus is massajus, fintzas cuddus prus pagu arricus, giai sèmpiri, fadiant una lassa pro finantziai sa festa religiosa prus de importu de s'annu.

Intzertai su tempus benidori.

Sigomenti sa bona arrennèscida de s'annada dipendiat, prus che totu, de is cunditzionis de su tempus, is massajus circànt de ddas previdìri impreendi mètodus antigus, fundaus apitzus de s'esperièntzia e passaus de una generatzioni a s'àtera asuta forma de dìcius e sentèntzias. Mancai custas maneras de previdìri su tempus benidori siant pagu fundadas, s'arti de cumprendi is sinnialis chi podint fai a pentzai calincuna cosa chi at a benni apustis, funt acapiaus a s'atzioni de is bentus, a sa positzioni de is isteddus, pertocant sa forma de is nuis e su cumportamentu de is animalis. Intzertai su tempus benidori a longu meda iat a donai informus po su chi pertocat s'andamentu de su tempus giai po totu s'annu. Custus informus si fundànt apitzus de s'osservatzioni de unus cantu fenòmenus in particulari diris o perìodus de s'annu cunsideraus de importu po is fasis de su traballu.
Si pentzàt a esèmpiu, chi is primus doxi diris de su mesi de gennàrgiu fessint su sprigu de su tempus de is doxi mesis de s'annu; su mengianu, currispondiat a sa prima metadi de su mesi, su merì a sa segunda metadi. In unas cantu zonas de sa Sardigna in càmbiu de gennàrgiu s'impreàt cabudanni.
Is cunditzionis de su tempus de unus cantu mesis permitiant de cumprendi comenti iat a essi stètia s'arragorta. Si naràt, a esèmpiu, gennàrgiu sicu, messaiu arricu opuru chi is arranas essessint cacariau giai a s'acabu de custu mesi, nci iat a essi stètiu unu beranu antitzipau e una arragorta bona. Si in friàrgiu essit pròtziu bastanti baliat su dìciu: martzu, cun s'arrosu, cun su miu mi fatzu (est a nai martzu cun s'arrosu miu mi fatzu, in martzu iat a essi bastau s'arrosu po acuai sa terra).

Ddoi fiant, in prus, diris pretzisas po previdiri su tempus e su regortu: su duus de friàrgiu, festa de sa Candelora, sa noti de su binticuatru de làmpadas, vigìlia de Santu Giuanni Battista, e su duus de su mesi de Idas, diri de Santa Bibiana. In sa diri de sa Candelora, si sa candela de sa Madonna, in s'interis chi si fadiat sa professoni, fessit abarrada alluta s'iat a essi tentu unu regortu bundanti ma chi si fessit studada iat a essi stètiu scassu. Sa vigìlia de Santu Giuanni si castiàt su cumportamentu de is animalis: si is brebeis o is crabas essint dromiu amuntonadas, s'annada no iat a essi stètia bona meda, in casu contràriu sa ragorta iat a essi stètia bundanti e su tempus bonu.
Su duus de su mesi de Idas donàt informus po su chi pertocàt s'àcua; si essit pròtziu in custa diri, s'àcua iat a essi sighida po is benidoris coranta diris: chi proit po Santa Bibiana proit unu mesi e una cida. Sèmpiri imperendi is dìcius si contànt is caraterìsticas de dònnia mesi. Po friàrgiu si costumàt arrepiti: friàrgiu, dònnia pilloni prenit a scraxu, opuru friàrgiu tenit duas facis: candu est intruau est cun sa pobidda, candu nc'est soli bellu est cun sa fancedda, a inditai sa pagu seguresa de su tempus in custu mesi. Su frius de su mesi de martzu fiat aici ligeru chi si reteniat martzu sperra peis, boci bois e scroxa brebeis. In abrìli, sinnau de sa torrada de su frius a pustis de s'arribu de is primus callentis de su beranu, si costumàt a nai: abrili torrat su lèpiri a coili.

De maju si naràt: longu chi su mesi de maju, in cantu ddoi fiant prus oras de luxi cunfrontu a is mesis de ierru e is massajus depiant traballai de prus, sendi chi cumintzànt de su pesai de su soli fintzas a su scurigau. Is previsionis a cùrtzu si basànt apitzus de acuntèssius fitianus: su pistighìngiu de is brebeis po su tempus de sa mullimenta o s'avolotu de is bois, chi si curriant avatu e brincànt, inditànt sa bighinàntzia de s'àcua. S'àera limpia, su bentixeddu lèbiu e su celu steddau fiant sinnus de tempus bellu.

Fintzas su de cumparri de sa circhiola teniat unu sinnificau pretzisu: circhiolla a mengianu signalat tempu malu, circhiolla a merì signallat bona diri.

Sa forma de is nuis indìtàt su tempus malu: mata bianca o conca de càuli e is brebeis annuntziànt àcua in diri; sa nui niedda indìtàt s'arribu temporali. Su temporali podiat essi previdìdu fintzas de sa torrada de is doloris a is ossus o de su bolu bàsciu de is pillonis o de su bentu de Pula, est a nai su bentu chi arribat de sa parti de is montis de Pula, su bentesoli.

Una noti de ierru serena e cun sa tremuntà, su bentu de tremuntana, indìtàt gelu e cibixina. Sa corti arrùbia de su soli a su scurigadroxu annuntziàt bentu estu, abetau candu si bentulàt su trigu.

Su bentu de soli, su levanti, chi suàt in cabudanni bitiat àcua. Nemus de custas previsionis fiat bàlida po su sàbadu, poita si reteniat chi sabudu chenza de soli e fèmina chenza de amori non podit essi mai; in custa diri is massajus bessiant sèmpiri po andai a traballai, mancai fessit proendi, ca si fiat segurus chi in antis o apustis iat a essi bessiu su soli.

Cassa e pisca.

Sa cassa e sa pisca fiant traballus fatus prus che totu de is òminis, fiant una faina retenta arriscosa meda e chi recheriat una una grandu fortza.
Sribonis, conillus arestis, lèpiris, pillonis e a bortas crebus, fiant sa cassa favorèssia, e a bortas s'impreànt fintzas trampas. Po is cassadoris esistiant duas calidadis de sirbonis, su sirboni importau de su continenti e su sirboni fromigatzu, cust'ùrtimu est cussu chi est sèmpiri esìstiu in Sardigna e tenit sa conca longa e manna e su chintzu strintu, est fintza meda prus malu. In diri de oi su sirboni fromigatzu non esistit prus casi ca s'est amesturau cun cussu masedu. Intre is pillonis fiant circaus meda su trudu, sa perdixi, sa maurra chi fiant prus che totu buddius e postus aintru de una scivedda cun sa murta, est a nai fatus a tàcula.
Fintzas sa pisca, unu tempus fiat faina difùndida meda, acumprida in su perìodu candu is arrius fiant in prena de àcua. Sa pisca non fiat una faina ca podiat garantiri de bivi de cussu sceti difatis is piscadoris a su sòlitu acumpriant fintzas àterus traballus. Is trastus impreaus po sa pisca fiant giai sèmpiri sa frùscina, sa canna de pisca e sa retza a bilància. In custa manera si piscànt anguiddas, trincas e trotas. Una manera de pisca prus trobeddosa fiat su natzraxu. Po fai custu tocàt a fraigai in su letu de s'arriu, una brìglia cun pedras e nais, apustis s'impreàt una retza particulari de spagu po sa cassa de is piscis. Unus cantus impreànt s'obiga o pardavellu, unu tipu de retza de fromma cònica cun unu chircu in s'intrada o su petiabi, una retza de spagu de fromma retangulari; àterus trastus fiant is nassas, cuntenidoris po cassai su pisci.

Calincunu piscadori, po sa pisca de is trotas, fadiat afidamentu a s'abilesa sua e po cassai su pisci impreàt is manus. Po fai custu abarràntaciuvaus in s'àcua fintzas a chintzu e spingiant su pisci conca a s'oru de s'arriu e innoi ddu cassànt cun is manus. In finis, ddoi fiat chini impreàt erbas particularis ca tenint su poderi de stontonai o fai perdi s'orientamentu a is piscis comenti a, a esèmpiu, su truiscu, sa moddìtzi, sa lua chi però podit essi tòssica fintzas po s'òmini.

Is sitzigorrus.

A pustis de is primas àcuas, òminis, fèminas e pipius andànt a circai sitzigorrus. Circadas e papadas meda fintzas a oi, funt is tapadas, ca candu funt agatadas, essendi in letargu, tenint s'abertura de su croxu serrada de unu tapixeddu biancu. Is circadoris, po ddas agatai, fossant in su terrinu cun is picus. A su sòlitu si coxinant arrustu cun pagu sali o cun ollu, allu, pani tratau e perdusèmini. Candu proit bessint de su terrinu, a su sòlitu in atòngiu cun is primas àcuas pro depònni is ous, si coxinant cun sa bànnia.
Meda fiant difùndius is sitzigorreddus de santu Giuanni, funt piticas meda cun su croxu murru craru e is sitzigorrus boveris, is prus mannus, cun su croxu striau de castàngia a grogu. Si pàpant coxinadas in ùmidu opuru cun sa bànnia, a pustis de essi stètias allogadas unas cantas diris aintru unu strexu imbussau po matiri.